

BÜYÜK KIRGIZ DEVLETİ

Nurayim SATYALKANOVA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi
nurayimsatyalkanova@gmail.com

Türk soylarının en eski ve köklü boylarının biri olan Kırgızlar eski çağlardan beri kendi özel 'Kırgız' ismini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. Kırgız ismin anlamını hakkında çok söylentiler ve tahminler günümüze kadar sürdürülmektedir. Bu yüzden bu ismi açıklamada birkaç varyantları söylemek mümkündür. İlk olarak halk arasında söylenen efsanelere göre 'Kırgız' kelimesi 'kız' veya 'kırk' kelimesinden türediği öne sürülür, yani Kırgızlar kırk kızdan türeyen halk olarak açıklanır. Başka açıklamaya göre 'Kırgız' 'kırk' ve 'Oğuz' kelimelerinin birleşmesinden 'Kırk Oğuz birliği' anlamında, diğerinde ise 'kır' (tümsekli bozkır) ve gız/ guz/ oguz (boy), yani 'bozkır boyu' anlamına geldiği söylenilir.

Yukarıda belirttiğimiz halk etimolojisi ile birlikte birçok bilim insanları tarafından da ilmi açıklamalar yapılmıştır. Birçok dilbilimci ve tarihçilere göre 'Kırgız' adı böylece birkaç şekilde çözümlenmiştir: 1. V. Radlov'a göre kırk ve yüs kelimelerinden 'kırk yüz'; 2. A. Togan'a göre kırk ve er 'kırk kişi' anlamında; 3. K. Petrov'a göre kırğu/ kırığ ve buna çoğul -ız ekinin eklenmesi ile 'kır-mızılar'; 4. N. Baskakov'a göre ise kırığ ve oguz kelimelerinin birleşiminden 'kızıl oğuzlar' (başka bir ifade ile güney veya batı Oğuzları); 5. A. Kono-nov'a göre kırgın/ kırğıt/ kırğız ' kırmızı yüzlüler' anlamında; 6. G. Cumakunova'ya göre ise kırk ve akrabalık ve köken birliğini ifade eden -ız eki ile 'aynı kökten gelen kırk boy birliği' olarak açıklanan açıklamalar yapılmıştır (Çorotegin, 2017, s. 72)

Ancak 'Kırgız' ismi sadece isim olarak değil bir Türk kavimi olarak da ilk kez Çin kaynaklarında M.Ö. 201 yılında Hun İmparatorluğu

döneminde Mete Hükümdar'a tabi olan kuzey boylarının arasında yer almıştır. Ayrıca 'Kırgız' ismi Çin kaynaklarında 'gyangun', 'tszyankun', 'gegun': 'Tszyangun güçlü bir devlettir' ifadesi ile yazıya kayıt edilmiştir. Eski Çin kaynaklarından yola çıkarak Kırgızların Hun dönemine kadar Altay-Sayan'ın kuzeyinde, kuzey-batı Moğolistan ve Cuncarya bölgesinde yaşadıkları tahmin edilebilir. Ünlü dilbilimci ve Türkolog V. Bartold'a göre Kırgızlar Hun fetihleri neticesinde M.Ö. I. yüzyılda kendi ata topraklarını terk ederek Yenisey'e (Minusink'e) doğru ilerlemişlerdir. Bu görüş ile ilgili diğer kanıt ise, Arap kaynaklarında da bulunur, orda 982 yılında yazılmış olan 'Hudud al- Alan' adlı coğrafik eserde Dokuz Oğuz ve Karluk Türklerinden kuzey tarafta Kırgızların yerleştiği bölgenin yer aldığı belirtilir (Potapov, 1969, s. 169-170) VIII-X.yy. Kırgız hükümdarları 'kağan' unvanını kullanıyorlardı. Bu unvan Orta Asya'da göçebe imparatorluklar kuran hükümdarlara verilen unvandır. İşte o zamanlar Orta Asya'da yaşayan bütün kavimler ilk Kırgız kağanı Bars Bek'in güçlü bir kağan olarak tanındılar. O zamanlarda Türk kağanı Kapağan Kağan (İlteriş Kağanın kardeşi) Barsbek'in 'kağan' derecesini mecbur olarak tanımış ve hatta İlteriş Kağan'ın kızını ona eş olarak vermişti. Nikah tahminen 700. yılında olmuş olabilir. İlgili haberler Kül Tegin yazıtında da belirtilmiştir: *'Barsbek oldu. Biz bu durumda ona kağanlık unvanını takdim ettik ve kız kardeşimi onunla evlendirdik.'*

Yenisey vadisindeki Altınköl gölü tarafında Barsbek'in anısına dikilen taşlar bulunmuştur. Kitabede Barsbek Kağan'ın hayat hikayesi böylece yazılmıştır: *'...On ay annem beni karnında taşıdı. O beni öz haklıma bağışladı. Kahramanlıklarım sayesinde ülkemde yükseldim. Ben sayısız düşman askerleri ile kahramanca savaştım...'* şeklinde anılmaktadır. Kırgız Kağanı Barsbek'in kahramanca savaştığını sadece Altınköl'deki yazıtlar değil, hem de Orhun abidelerinde de belirtilmiştir. Tabi ki Orhun Yazıtları o zamanlar kendi kağanlarını övmek amacıyla yazıldığını da unutmamak gerekir. Kül Tegin yazıtında: *'...Biz onların (Kırgızların) kağanı ile Sunga ormanı yakınlarında savaştık. Kül Tegin Bayırku (haklından) getirdiği kır atına binip hücumla geçti, bir er kişiyi yay ile öldürdü, iki er kişiyi peş peşe katletti...'* denir.

Yazılı kaynaklara göre Yenisey Kırgız Kağanlığı'nı kuran Barsbek Kağan tahminen 711 yılının kış aylarında vefat etmiştir. Doğu Türk Devleti ile olan eşitsiz savaşta Barsbek Kağan vefat etmiş ve Yenisey Kağanlığı Doğu Türk Devletine dahil edilmiştir. Fakat Türkler Kırgız Kağanlığı'nı tamamen yok etmemişlerdir. Barsbek'ten sonra onun oğlu ve Türk Bilge Kağanın yeğeni Kırgız hakan geçmiştir. Örneğin, 722 yılında Tan İmparatorluğu'na 'Kırgız tegini İsibo Şeyuce Bişi Sığın' şeklinde bir askeri rütbe verilerek yazıya geçirilmiştir (Suprunenko, 1974, s. 241-242). Ancak o zamanlarda Kırgızlar'ın askeri kuvveti çok zayıflamıştı. Kırgızlar özgürlüklerini korumakla birlikte II. Göktürk Kağanlığı'nın (745 yılına) yıkılmasına kadar Merkezi Asya'da askeri hareketlere katılmamışlardı.

Kırgız dilinin en eski örnekleri taş üzerindeki Yenisey Kırgız Yazıları halk arasındaki vatanseverlik duygusunun canlanmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Onun neticesinde Kırgız Devleti bağımsızlığını kısa bir sürede tekrar inşa edebilmiştir.

840 yılında Kırgız Kağanlığı 100 bin askerlik ordusu ile Uygurların başkenti Ordo-Balıkı ele geçirir. Bu savaşta Uygurların son kağanı öldürülür. Kırgız Kağanı Uygurların altın karargahını yakmıştır ve Uygurları İç Asya ile Doğu Türksitan'ın farklı göç etmeye zorlar. Bu dönemin 'Büyük Kırgız Devleti' siyasi tanımlamasını ilk tarih ilmine atan profesör V.Bartold kazandırmıştı. Bu terim, Yenisey Kırgız Kağanlığı'nın IX-X.yy. dönemindeki anlatmak için kullanılır. Büyük kırgız Devleti hakkında bilgi veren arap ve Fars tarihi kaynakları 'Büyük Kırgız Devletin' sınırları batı Yedisu bölgesinden başlayarak, Merkezi Tanrı Dağlarına kadar uzandığını yazmışlar (Biçurin, 1950). O zamanlar güçlenen Kırgız Devleti, İç Asya ve Doğu Tanrı Dağ bölgesinde kendi hükümdarlığını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla Kırgızlar, İlk ve Orta Çağlarda ortaya çıkan birçok kardeş halkın tarihi ataları olarak sayılabilir. Onların nesilleri, günümüz Pamir Kırgızları, Fu-Yu (Mançurya) Kırgızları, Tibet Kırgızları, Hakaslar, Tuvalar, Şorlar, Altaylılar, Başkurt Kırgızları, Lobnor Kırgızları, Saru Uygurların bazı boyları ve Doğu Asya'da yaşayan diğer küçük gruplar şeklinde varlıklarını sürdürmektedir.

Kırgız Devleti, boylara dayalı olarak, vergi sistemi henüz gelişmemiş, geleneksel hakların daha üstün olduğu erken dönemde oluşabilen siyasi oluşumdur. Büyük Kırgız Devleti Çin'in de içinde olduğu Asya'nın birçok devletleri ile diplomatik ilişkiler yürütmüştür. Devlet teşkilatlarının idaresi hükümdarlar tarafından da desteklenen töre göre yapılırdı. İşte bu dönemde Kırgız Devleti'nin idari yapısının temeli oluşturulmuştur ve XII yüzyıl Moğol istilasına kadar kendi bağımsızlığını korumuştur (Butanayeva, 2017, s. 34). Kısaca özetlersek, 2200 yıldan fazla tarihsel süreci kapsayan ve varlığını ortaya koyduğu andan itibaren Çin kaynaklarında belirtilen gelen Eski Kırgızların tarihlerinde birçok kere devlet kurdukları bilinir.

KAYNAKÇA

- Biçurin, N. (1950). Sobraniye Svedeniy o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena.
- Butanayeva, İ. (2017). Yenisey Kırgız Devleti Yazılı Kaynaklarda. Uluslararası Geçmişten Günümüze kadar Kırgız-Türk İlişkileri (s. 31-43). Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Çorotegin, T. (2017). Kırgız Devletinin Oluşumu Eski ve Erken Orta Çağ. I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız-Türk İlişkileri Sempozyumu (s. 61-73). Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Potapov, L. (1969). Etničeskiy Sostav i Proisjojdeniy Altaytsev. Leningrad: İstorika-Etnograficeskiy oçerk.
- Suprunenko, G. (1974). Nekotoriye İstočniki Po Drevney İstorii Kırgızov. Moskva: İstariya i Kultura Kitaya.

